

Mirosław Jankowiak

Instytut Słowiański Akademii Nauk Republiki Czeskiej

mirek.jankowiak@gmail.com

**Leksyka polskiego pochodzenia w gwarach
białoruskich na Litwie****Wprowadzenie**

Zagadnienie kontaktów językowych na pograniczach należy do ciekawszych obszarów badawczych współczesnego językoznawstwa. Odnosi się to również do słownictwa, które jest otwartym na zapożyczenia elementem struktury dialektów. Pogranicze bałtycko-słowiańskie od dziesiątków lat przyciąga lingwistów swoim bogactwem leksykalnym i wzajemnym przenikaniem się języków i gwar. Obszar południowo-wschodniej i wschodniej Litwy nie jest wyjątkiem. Funkcjonują tutaj: język i gwary litewskie, język polski w różnych odmianach, język rosyjski, gwary rosyjskie (głównie staroobrzędowców) oraz gwary białoruskie, a w przeszłości także jidysz. O ile wpływ języka litewskiego i gwar litewskich na polszczyznę mówioną na Litwie oraz języka polskiego na litewski opisany jest dosyć szczegółowo, to badania nad gwarami białoruskimi w tym aspekcie wymagają jeszcze szerszej analizy.

Uwarunkowania historyczno-społeczne przyczyniły się do tego, że tutejsze gwary białoruskie najmocniej interferują z polszczyzną litewską, w pierwszej kolejności odnosi się to rejonu wileńskiego i solecznickiego, w nieco mniejszym do orańskiego, święciańskiego i ignalińskiego. Dotyczy to różnych poziomów struktury oraz leksyki. Wzajemnej interferencji, poza wspomnianymi już czynnikami historyczno-społecznymi, jak wielowiekowe współistnienie obok siebie ludności polsko- i białoruskojęzycznej, działalność Kościoła katolickiego czy polityka administracyjna II RP, sprzyja także bliskość genetyczna wileńskiej polszczyzny i południowo-zachodniego dialektu języka białoruskiego.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie licznych zapożyczeń polskiego pochodzenia we współczesnych gwarach białoruskich, funkcjonujących na Litwie. Polonizmy obejmują różne sfery życia, jak np. przedmioty codziennego użytku w gospodarstwie i budynki gospodarcze, rolnictwo, relacje rodzinne, edukację, administrację, leksykę związaną z obecnością polskich posiadaczy ziemskich i polską kulturą, nowinki techniczne (w odniesieniu do XIX wieku i pierwszej połowy wieku XX), słownictwo z zakresu sfery *sacrum*

(tj. związane z Kościołem katolickim) i in. Zakres wpływu języka polskiego na gwary białoruskie jest zróżnicowany tak geograficznie, jak też zależy od wyznania respondenta.

Stan badań

Zapożyczenia polskie w gwarach białoruskich na obszarze Litwy nie były jak dotąd tematem kompleksowych badań i wciąż wymagają szczegółowej analizy. Wpływ narzeczy białoruskich na leksykę polszczyzny północnokresowej na interesującym nas obszarze był omawiany m. in. w publikacjach Haliny Turskiej, Haliny Kurcowej, Zofii Sawaniewskiej-Mochowej, Janusza Riegera, Irydy Grek-Pabisowej i Małgorzaty Ostrówki, Haliny Karaś czy Ksytyny Rutkowskiej¹.

Zakres wpływów polszczyzny (tak gwarowej, jak też ogólnej) na mowę białoruskojęzycznych mieszkańców wsi ukazany został bardzo dobrze w *Słowniku białoruskich gwar północno-zachodniej Białorusi i jej pogranicza*², gdzie tylko w tomie pierwszym znajdujemy ponad 100 odsyłaczy do polonizmów zaznaczonych przez autorów³.

Leksykę języka białoruskiego na obszarze południowo-wschodniej Litwy analizowała Lilieja Płyhaŭka w dwóch książkach, głównie dotyczących języka białoruskiego potocznego, częściowo także w odniesieniu do gwar. W pierwszej monografii pt. *Беларуская мова ў Літве: сацыякультурны і лінгвістычны аспекты*, autorka polonizmom i polskim wpływom poświęciła łącznie kilka stron⁴. W drugiej monografii pt. *Беларуская мова ў полікультурным рэгіёне (паўднёва-ўсходняя тэрыторыя Літоўскай Рэспублікі)* badaczka skupiła się przede wszystkim na wpływach białoruszczyzny na język litewski oraz inne mowy regionu, w tym na polski⁵. L. Płyhaŭka

¹ Zob. m. in.: H. T u r s k a, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie* [w:] *Studia nad Polszczyzną Kresową*, tom 1, pod red. J. Riegera i W. Werenicza, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1982, s. 19–121; Z. S a w a n i e w s k a - M o c h o w a, *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej: Słownictwo*, Warszawa 1990; Z. K u r c o w a, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa-Kraków 1993 (autorka pisze o zapożyczeniach wschodniosłowiańskich); H. K a r a ś, *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*, Warszawa-Puńsk 2002; J. R i e g e r, *Białorutenizmy i rusycyzmy w gwarach polskich na Litwie* [w:] J. R i e g e r, I. M a s o j ć, K. R u t k o w s k a, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa 2006, s. 109–115; K. R u t k o w s k a, *Interferencje litewskie i wschodniosłowiańskie w gwarach polskich na obszarze ignalińskim na Litwie*, „Prace Filologiczne” 2013, t. LXIV, s. 303–318; I. G r e k - P a b i s o w a, M. O s t r ó w k a, *Zakres wpływów wschodniosłowiańskich w polszczyźnie północnokresowej – wpływy białoruskie*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2018, t. LXVI, s. 141–161.

² *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*, пад рэд. Ю.Ф. Мацкевіч, т. 1–5, Мінск 1979–1986; dalej СПЗБ 1979–1986.

³ Dokładna analiza *Słownika* pokazuje, że polonizmów jest o wiele więcej.

⁴ Л. П л ы г а ў к а, *Беларуская мова ў Літве: сацыякультурны і лінгвістычны аспекты*, Вільня 2009.

⁵ Л. П л ы г а ў к а, *Беларуская мова ў полікультурным рэгіёне (паўднёва-ўсходняя тэрыторыя Літоўскай Рэспублікі)*, Вільня 2015.

zagadnienie interferencji lokalnych języków z gwarami białoruskimi, w tym także kwestię zapożyczeń porusza również w artykule pt. *Baltarusių kalbos dialektai* (pol. *Gwary języka białoruskiego*)¹.

Kwestię zapożyczeń z języka polskiego w gwarach białoruskich na Litwie omawiał autor niniejszego artykułu, przede wszystkim w trzech artykułach pt. *Polonizmy leksykalne w gwarach białoruskich na Litwie (rejon orański)*, *Gwary białoruskie na Litwie jako przykład białorusko-polskich kontaktów językowych* oraz *Zakres i zróżnicowanie leksykalnych wpływów polskich we współczesnych gwarach białoruskich na pograniczach (Podlasie – Wileńszczyzna – Łatgalia – Pskowszczyzna)*². Ponadto kwestia ta została zaznaczona także w innych publikacjach³.

Materiał źródłowy i metody badawcze

Najważniejszym źródłem, wykorzystanym przy opracowywaniu leksyki gwar białoruskich na Litwie, są materiały własne autora, zebrane w trakcie ekspedycji dialektologicznych w latach 2009–2016⁴. Objęły one geograficznie cały obszar wchodzący przed 1939 rokiem w skład Polski, tj. obecne rejony orański, solecznicki, wileński, święciański i ignaliński. Łącznie zapisałem 88 h 51 min. nagrań.

Poza nagraniami własnymi udostępnili mi swoje materiały również inni naukowcy jak: białoruteniści Aliaksandr Adamkiewicz i Lilieja Płyhaŭka z Wilna, pracownicy Instytutu Języka Litewskiego ANL (nagrania W. Werenicza) oraz Grażina Nicolaus z Moguncji (materiał zebrany w ramach projektu TriMCo).

Najobszerniejszym opublikowanym do tej pory źródłem do analizy leksyki gwar białoruskich jest pięciotomowy *Słownik białoruskich gwar północ-*

¹ L. P l y g a v k a, *Baltarusių kalbos dialektai* [w:] *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapių ir jų komentarai*, pod red. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius 2014, s. 228–237.

² M. J a n k o w i a k, *Polonizmy leksykalne w gwarach białoruskich na Litwie (rejon orański)*, „LingVaria” 2018, 1(25), s. 143–160; M. J a n k o w i a k, *Gwary białoruskie na Litwie jako przykład białorusko-polskich kontaktów językowych* [w:] B. К у р ц о в а, Н. С н і г і р о в а, М. J a n k o w i a k, М. О с т р о в к а, *Беларуска-польскія культурна-моўныя ўзаемадачыненьні: Ад гісторыі да сучаснасьці*, Мінск 2016, s. 112–122; *Zakres i zróżnicowanie leksykalnych wpływów polskich we współczesnych gwarach białoruskich na pograniczach (Podlasie – Wileńszczyzna – Łatgalia – Pskowszczyzna)*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych” 2018, seria 13, t. 2, pod red. Z. Grenia, s. 105–113.

³ M. J a n k o w i a k, *Współczesne gwary białoruskie na wschodniej Litwie (rejony ignaliński i święciański)*, „Slavistica Vilnensis” 2016, t. 61, s. 81–105; M. J a n k o w i a k, *Współczesne gwary białoruskie na południowej Litwie (rejon orański)*, „Acta Albaruthenica” 2018, t. 18, s. 201–211.

⁴ Materiał był zbierany: w ramach wspólnych projektów realizowanych przez Instytut Slawistyki PAN oraz Instytut Języka Litewskiego ANL, w ramach niemieckiego projektu *Triangulation Approach for Modelling Convergence with a High Zoom-In Factor* (pod kierownictwem prof. B. Wiemera) oraz w ramach badań prywatnych.

*no-zachodniej Białorusi i jej pogranicza*¹, który obejmuje nie tylko narzerza białoruskie w granicach Białorusi, ale również po polskiej, litewskiej i łotewskiej stronie granicy. Chociaż leksykon ten zawiera obszerne materiały z interesującego nas obszaru, nie powstały niestety na jego bazie publikacje opisujące niniejsze zagadnienie. Należy jednak podkreślić fakt, że autorzy słownika zamieścili przy hasłach szereg odnośników do języka litewskiego, polskiego czy rosyjskiego.

Z opublikowanych prac należy zwrócić także uwagę na publikacje białoruskiego etnologa Juryja Wnukowicza, zajmującego się tradycyjną kulturą Białorusinów Wileńszczyzny. Badacz ten w pięciu swoich artykułach o wspólnej nazwie *Народная культура Віленшчыны ў палявых запісах пачатку XXI стагоддзя*² zamieścił 196 stron rozpisanych wywiadów w gwarze białoruskiej, ukazującej leksykę z różnych sfer życia, w tym liczne polonizmy³.

Wywiady były przeprowadzane głównie z najstarszym pokoleniem mieszkańców (tzw. wywiad swobodny, lekko sterowany przez badacza), którzy urodzili się przed wojną lub w trakcie wojny, pamiętają zatem różne okresy historyczne, w tym tzw. czasy polskie. Ich rodzice pracowali u polskich posiadaczy ziemskich, a sami uczęszczali do polskich szkół.

Polonizmy w gwarach białoruskich na Litwie⁴

Obok bałtyzmów polonizmy stanowią drugą największą grupę zapożyczeń w gwarach białoruskich na Litwie. Ich liczbę należy szacować co najmniej na kilkaset jednostek i odnoszą się one do różnych sfer życia. Podobnie, jak w przypadku wyrazów pochodzenia litewskiego (lub dawnych bałtyzmów), spora grupa leksemów odnosi się do **przyrody**. Są to nazwy nawią-

¹ *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча...* (СПЗБ 1979–1986).

² Ю. В н у к о в і ч, *Народная культура Віленшчыны ў палявых запісах пачатку XXI стагоддзя* [у:] *Беларускі фальклор: Матэрыялы і даследаванні* Мінск 2014, вып. 1, с. 387–434; Ю. В н у к о в і ч, *Народная культура Віленшчыны ў палявых запісах пачатку XXI стагоддзя* [у:] *Беларускі фальклор: Матэрыялы і даследаванні*, Мінск 2015, вып. 2, с. 393–455; Ю. В н у к о в і ч, *Народная культура Віленшчыны ў палявых запісах пачатку XXI стагоддзя* [у:] *Беларускі фальклор: Матэрыялы і даследаванні*, Мінск 2016, вып. 3, с. 421–462; Ю. В н у к о в і ч, *Народная культура Віленшчыны ў палявых запісах пачатку XXI стагоддзя* [у:] *Беларускі фальклор: Матэрыялы і даследаванні*, Мінск 2017, с. 349–375; Ю. В н у к о в і ч, *Народная культура Віленшчыны ў палявых запісах пачатку XXI стагоддзя* [у:] *Беларускі фальклор. Матэрыялы і даследаванні*, Мінск 2018, вып. 5, с. 333–355.

³ Ze względu na ograniczenia objętościowe niniejszego artykułu, nie uwzględniłem w nim zapożyczeń wyekscerpowanych w artykułach J. Wnukowicza.

⁴ Przykłady, przy których podana została tylko geografia, pochodzą z materiałów autora. Przy przykładach zaczerpniętych ze *Słownika białoruskich gwar północno-zachodniej Białorusi i jej pogranicza* przy geografii podaje najpierw skrót СПЗБ. W niniejszym artykule zamieszczam tylko wybrane polonizmy, ze względu na ich spora liczebność i ograniczenie objętości artykułu.

zujące do flory i fauny, nazw astronomicznych, ukształtowania terenu czy warunków pogodowych. W materiałach własnych oraz w *Słowniku* wyekscerpowałem m. in. takie słowa, jak:

bacián 'bocian' (orań., święc.), *bez* 'bez' (CПЗБ święc.), *drang* 'drag' (CПЗБ solecz.), *dziéngiel* / *dziángil* 'dzięgiel' (CПЗБ ign., solecz.), *gwiáźda* 'gwiazda' (CПЗБ solecz.), *hałénzi* 'gałęzie' (CПЗБ solecz.), *jéleń* 'jeleń' (CПЗБ ign.), *jerambína* 'jarzębina' (CПЗБ trock.), *jódła* 'jodła' (CПЗБ wil., trock.), *káŭka* 'kawka' (CПЗБ święc., solecz.), *kwiáty* 'kwiaty' (CПЗБ trock.), *pagórak* 'pagórek' (CПЗБ święc.), *pajanczyńa* 'pajęczyna' (CПЗБ ign., święc.), *paziómki* 'poziomki' (ign. / CПЗБ solecz., wil., ign.), *piałún* 'piołun' (CПЗБ trock., ign., solecz.) *sadzáwka* 'sadzawka' (ign.), *stónca* 'słońce' (święc.), *stáda* 'stado zwierząt' (święc.), *wangór* 'węgorz' (CПЗБ solecz., święc.), *wíl'hać* 'wilgoć' (CПЗБ ign.), *wyżyniá* 'wyżyna' (CПЗБ wil.), *zádła* 'żądło' (CПЗБ trock.) i in.

Słownictwo opisujące **tradycyjną uprawę roli** (bez leksyki kołchozowej), **hodowlę i rybołówstwo** również stanowi znaczący odsetek zapożyczeń polskich w miejscowych gwarach białoruskich. Są to nazwy związane ze zwierzętami hodowanymi, nazwami zbóż i innych roślin sianych na polach oraz w ogrodzie przydomowym. Notowane były także leksemy nazywające przedmioty dotyczące zwierząt i uprawy roli:

białtkó 'białko' (CПЗБ wil.), *borć* 'barć' (CПЗБ troc.), *býdła* 'bydło' (CПЗБ solecz., trock.) *dzwanóczak* 'dzwoneczek wieszany na szyi krowy' (CПЗБ solecz.), *gryka* 'gryka' (CПЗБ solecz., troc., wil.), *kúrník* 'kurnik' (CПЗБ wil., ign.), *łonka* 'łaka' (wil. CПЗБ), *matawídły* 'włók: motowidło' (orań.), *mleczárnia* 'mleczarnia' (CПЗБ solecz.), *pancák* 'pęczak' (CПЗБ wil., święc.), *pásbiska* 'pastwisko' (CПЗБ solecz.), *páswisko* 'pastwisko' (CПЗБ solecz.), *płeć* 'pielić' (CПЗБ wil.), *rżyska* 'rżysko' (CПЗБ wil., trock.), *siaczkárnia* 'sieczkarnia' (święc.), *stanécznik* 'słonecznik' (CПЗБ solecz.), *wandzídły* 'wędziłta końskie, rodzaj kielzna' (CПЗБ solecz., święc.), *wéndzić* 'wędzić' (CПЗБ święc., troc., wil., solecz.), *wéndka* 'wędka' i in.

Kolejną obszerną grupę tematyczną polonizmów stanowią wyrazy odnoszące się do szeroko rozumianego **gospodarstwa domowego** (przedmioty codziennego użytku, nazwy mebli, części domu) oraz **zabudowań gospodarczych** (do przechowywania płodów rolnych czy dla zwierząt):

abóra 'obora' (CПЗБ ign.), *barłóch* 'barłóg' (CПЗБ wil.), *cébar* 'cebr' (orań.), *gának* 'ganeł' (CПЗБ troc.), *hak* 'hak w drzwiach' (CПЗБ troc.), *kamóda* 'komoda' (CПЗБ święc.), *krédens* 'kredens' (CПЗБ ign.), *krzéstó* 'krzesło' (CПЗБ wil.), *kúfer* 'kufer' (święc.), *murawány* 'murowany' (orań.), *młyn* 'młyn' (orań.), *padwórze* 'podwórze' (orań.), *parapéta* 'parapet' (CПЗБ trock.), *pud* 'pud' (święc.), *stadóła* (święc.), *strych* 'strych' (święc.), *szpúl'ka* 'szpulka do szycia' (orań.), *szydélka* 'szydełko' (orań.), *walíska* 'waliska' (CПЗБ święc., trock.), *wórak* 'worek' (CПЗБ orań.), *wieránda* 'weranda' (orań.), *zbútwieć* 'zbutwieć' (orań.), *zydal'* 'zydel' (CПЗБ orań.) i in.

Spośród przedmiotów codziennego użytku warto wyróżnić **nazwy ubrań i materiałów**, które nierzadko trafiły do gwar białoruskich z języka polskiego lub też za polskim pośrednictwem z innych języków (np. francus-

kiego). Wiele też jest nazw materiałów, z których rozmówcy szyli potem różne elementy garderoby:

barchán 'barchan, typ tkaniny' (CПЗБ trock.), *bátast* 'batyst, typ materiału' (CПЗБ trock.), *bialízna* 'bielizna' (CПЗБ solecz., trock.), *fártuch* 'fartuch' (CПЗБ wil.), *gráfka* 'agrafka' (CПЗБ trock.), *háci* 'gacie' (CПЗБ orań.), *kaliószy* 'kalosze' (CПЗБ ign.), *kamizél'ka* 'kamizelka' (CПЗБ wil., solecz.), *karáli* 'korale' (CПЗБ solecz.), *krawátka* 'krawat' (orań.), *májtki* 'majtki' (CПЗБ solecz.), *manárka* 'marynarka' (CПЗБ solecz.), *padészwa* 'podeszwa' (CПЗБ trock.), *rajstópy* 'rajstopy' (CПЗБ trock.), *swéder* 'sweter' (ign.), *szwéder* 'sweter' (orań.), *każúszak* 'kożuszek' (święc.), *pórtki* 'portki' (święc.), *drewniáki* 'drewniaki, typ obuwia' (święc.) i in.

Miejscowa ludność białoruskojęzyczna często używa nazw związanych **z jedzeniem**, które pochodzą z języka polskiego i są nieznacznie adaptowane do języka białoruskiego (głównie fonetycznie):

cúkiem 'cukier' (święc.), *jedzenia* 'jedzenie' (CПЗБ wil.), *kiełbása* 'kiełbasa' (orań., święc.), *miénso* 'mięso' (orań. / CПЗБ trock.), *wiendlína* 'wędlina' (orań.), *pażywiénia* 'pożywienie' (CПЗБ solecz.), *pónczyk* 'pączek' (święc.), *rażadá* 'orenżada' (CПЗБ trock.), *żabérka* 'zeberka' (CПЗБ ign.) i in.

Szereg polonizmów, jak i bałtyzmów, możemy znaleźć wśród słów opisujących części **ciała człowieka**, jego **wygląd zewnętrzny oraz charakter**. Wśród cech charakteru i wyglądu człowieka znajdujemy zdecydowanie więcej leksemów o negatywnym niż pozytywnym znaczeniu:

bruch 'brzuch' (CПЗБ solecz.), *brúcha* 'brzuch' (orań.), *dłoń* 'dłoń' (CПЗБ ign.), *gamújła* 'chamujło, cham, chamidło', *gruczoły* 'gruczoły' (CПЗБ solecz.), *łachúdra* 'łachudra' (CПЗБ trock.), *nerki* 'nerki' (CПЗБ solecz.), *niedarájda* 'niedorajda' (CПЗБ ign., solecz.), *pampawína* 'pępowina' (CПЗБ ign.), *plúcy* 'płuca' (CПЗБ trock., solecz.), *żébry* 'zebra' (CПЗБ solecz., święc.), *rzénsy* 'rzęsy' (CПЗБ trock.), *zaúziénty* 'zawzięty' (CПЗБ solecz.) i in.

Stosunkowo nieliczną grupę stanowią polonizmy nazywające **zawody**, zarówno w *Słowniku*, jak i materiałach własnych. W dużej mierze może to wynikać z tego, że miejscowa ludność wiejska miała ograniczony kontakt z wieloma profesjami – poza innymi rolnikami potrzebny był zazwyczaj krawiec, szewc, czy kowal:

kráwiec 'krawiec' (ign., orań.), *májster* 'majster' (orań.), *ról'nik* 'rolnik' (CПЗБ ign., solecz.), *szewc* 'szewc' (orań.).

W powszechnym użyciu są polonizmy odnoszące się do **relacji rodzinnych**:

bábcia 'babcia' (orań., CПЗБ trock.), *bachúr* 'bękart' (CПЗБ święc.), *brátawa* 'bratowa' (CПЗБ trock., solecz.), *dawúdka* 'stara panna; dewotka' (CПЗБ święc.), *dwojaki* 'dwojaki' (CПЗБ trock.), *dziádek* 'dziadek' (orań.), *dziáduś* 'dziadus' (ign.), *kabiéta* 'kobieta' (CПЗБ solecz.), *kawaliér* 'kawaler' (święc.), *kréwni* 'krewni' (święc.), *mamúsia* 'mamusia' (ign.), *mátka* 'matka' (orań., święc.), *macócha* 'macocha' (CПЗБ solecz.), *menszczyzna* 'mężczyzna' (CПЗБ

solecz.), *mizáraczk*a ‘dziewczyna z biednej rodziny, pol. *mizerak* – biedak’ (CПЗБ święc.), *ójciec* ‘ojciec’ (orań.), *stryjeczna siasztrá* ‘siostra stryjeczna’ (ign., orań.), *táta* ‘tata’ (orań.) i in.

Dość liczną grupę zapożyczeń stanowią polonizmy odnoszące się do **sfery administracyjno-publicznej**. Najwięcej z nich na stałe do gwar białoruskich weszło w okresie międzywojennym, kiedy ziemie te wchodziły w skład II Rzeczypospolitej. Leksemy te są często w użyciu do dzisiaj, szczególnie w rejonach o dużym odsetku mniejszości polskiej (np. rej. solecznicki):

dług ‘dług’ (CПЗБ solecz.), *gmína* ‘gmina’ (ign., święc.), *hotówka* ‘gotówka’ (CПЗБ solecz.), *knájpa* ‘knapa, gospoda’ (CПЗБ solecz.), *łapánki* ‘łapaniki policyjne: o niemieckiej policji w czasie II wojny światowej’ (orań.), *óddział* ‘oddział szkoły, w administracji’ (CПЗБ trock.), *padátki* ‘podatki’ (ign., orań.), *pazwaliénie* ‘pozwolenie’ (orań.), *nieliegál’nie* ‘nielegalnie’ (orań.), *państwa* ‘państwo’ (orań.), *pieniéndzy* ‘pieniądze’ (ign.), *póciong* ‘pociąg’ (CПЗБ wil.), *Pol’ska* ‘Polska’ (ign.), *pówiat* ‘powiat’ (ign.), *rzond* ‘rząd’ (orań.), *sóútyś* ‘sołtys’ (orań. / CПЗБ solecz.), *strażńica* ‘strażnica’ (orań.), *województwo* ‘województwo’ (święc.), *wujt* ‘wójt’, *zadátak* ‘zadatek na kupno czegoś’ (święc.), *żaŭniér* ‘żołnierz’ (CПЗБ święc.), *złóty* ‘złoty: jednostka monetarna w Polsce’ (CПЗБ solecz.), *żandarméryja* ‘żandarmeria’ (orań.) i in.

Materiały zapisane przeze mnie w trakcie badań terenowych zawierają szereg **polonizmów ze sfery sacrum**, przy czym odnosi się to przede wszystkim do Kościoła katolickiego oraz wiernych wyznania katolickiego. Zapozyczeń z języka polskiego w tym zakresie tematycznym praktycznie nie notowałem (poza sporadycznymi przypadkami) w wypowiedziach osób prawosławnych, co jest zrozumiałe. W *Słowniku gwar białoruskich północno-zachodniej Białorusi i jej pogranicza* takich przykładów jest o wiele mniej, co wynika z okresu, kiedy zbierano materiał i tworzone *Słownik* (lata 70. i 80. XX wieku, czyli w czasach Litewskiej SRR):

aplátka ‘opłatek (orań.), *Bóža Naradzénia* ‘Boże Narodzenie’ (ign.), *chrześcijáński* ‘chrześcijański’ (orań.), *Jána Dzień* ‘Dzień Jana’ (orań.), *komúnia* ‘komunia’ (orań.), *kścíny* ‘chrzściny’ (CПЗБ święc.), *Mátko Świénta* ‘Matko Święta’ (orań.), *ménka* ‘męka’ (CПЗБ solecz.), *pamadlíc*a ‘pomodlić się’ (orań.), *Pan Boh* ‘Pan Bóg’ (orań.), *Pan Józus* ‘Pan Jezus’ (orań.), *pógrzab* ‘pogrzeb’ (CПЗБ solecz.), *różánczyk* ‘różaniec’ (orań.), *ścísty post* ‘post ścisły’ (orań.), *spówiedź* ‘spowiedź’ (orań.), *śpiewák* ‘śpiewaki – płaczki pogrzebowe’ (orań.), *świénty* ‘święty’ (orań.), *Trzech Króli* ‘trzech Króli’ (ign.), *Try Karalí* ‘Trzech Króli’ (orań.), *usié swiatýje* ‘wszyscy święci’ (orań.), *Wiéczny pókój* ‘wieczny pokój’ (CПЗБ solecz.), *Wiel’kánac* ‘Wielkanoc’ (orań., święc.), *Wigília* ‘Wigilia’ (święc.), *Wniebowziencie* ‘Wniebowzięcie’ (ign.), *Zialiónyja Świóntki* ‘Zielone Świątki’ (orań.) i in.

Dość liczną grupę jeszcze do niedawna stanowiły zapożyczenia związane z **polską kulturą i obecnością posiadaczy ziemskich**. Wraz z odejściem najstarszego pokolenia i, przede wszystkim, zupełnie inną sytuacją społeczną obecnie (przynależność do państwa litewskiego i brak posiadaczy ziemskich) leksemy o tej tematyce będą systematycznie odchodzić w niepamięć:

dwór 'dwór' (orań.), *kamienica* 'kamienica' (CПЗБ wil.), *majóntak* 'majątek' (ign. / CПЗБ wil.), *majóntki* 'majątki ziemskie' (ign.), *pánszczy(z)na* 'pańszczyzna' (orań. / CПЗБ święc., wil., trock.), *dziesiancina* 'dziesięcina' (CПЗБ solecz., wil.), *pajónki* 'pajaki – ozdoby o wyglądzie pajaka robione ze słowy' (CПЗБ solecz.), *pan* 'pan' (orań.), *paniénka* (ign., orań.), *panók* 'pan' (orań.), *panúk* 'pan' (orań.), *pany* 'pany' (orań.), *wesélie* / *wasélie* (orań. / CПЗБ: wil., trock., solecz.), *wasél'ny* 'weselny' (CПЗБ święc.), *wélen* 'welon ślubny' (orań.), *wélian* 'welon ślubny' (CПЗБ święc.), *zabáwa* (orań. CПЗБ) i in.

Na koniec wieku XIX oraz pierwszą połowę wieku XX przypadł okres wielu zmian w rolnictwie i przemyśle, co wiązało się z potrzebą nazwania szeregu nowych desygnatów. Język polski stał się naturalnym pośrednikiem w przyjmowaniu zapożyczeń z języka niemieckiego czy angielskiego odnoszących się do ówczesnych **nowinek technicznych**. W materiałach oraz *Słowniku* takich słów nie wyekscerpowałem wiele:

apcéngi 'obcegi' (CПЗБ troc., wil.), *czołg* (święc.), *dýszal* 'dyszel: część pługu lub część osi koła' (CПЗБ trock., wil.), *habéliak* 'hebel' (CПЗБ solecz.), *kiél'nia* 'kielnia' (CПЗБ solecz.), *rówar* 'rower' (orań., święc.), *sprenzýny* 'sprężyny' (solecz.) i in.

Lista polonizmów z zakresu **edukacji** również nie jest liczna, co wynika przede wszystkim z uwarunkowań, w którym najstarszemu pokoleniu rozmówców przyszło żyć. Ich dzieciństwo przypadło na trudne czasy. Do 1939 roku rodzice niechętnie posyłali swoje dzieci do szkoły (trzeba było pracować na roli), a tuż po 1945 roku przy tworzeniu kołchozów również potrzebowano rąk do pracy. Proces edukacji nierzadko przerywała także II wojna światowa. Większość moich respondentów ukończyła kilka klas szkoły początkowej. Z zapożyczeń z języka polskiego zanotowałem m. in. następujące leksemy:

ksióńszka 'książka' (wil.), *nauczyciél'ka* 'nauczycielka' (święc.), *śrédnia szkóła* 'szkoła średnia' (orań.), *uczýciel* / *uczyciél'ka* 'nauczyciel / nauczycielka' (orań.), *przędmiot* 'przedmiot' (wil.), *przerwa* 'przerwa' (orań.) i in.

W trakcie ekscerpacji polskiego słownictwa udało się wydzielić jeszcze dwie grupy zapożyczeń. Pierwszą stanowi niewielki krąg tematyczny związany z **medycyną**. Rozmówcy zazwyczaj znają dwie nazwy chorób, „swoją” oraz oficjalną, np. *suchoty* i *gruźlica*:

choróba 'choroba' (orań.), *gruźlica* 'gruźlica' (CПЗБ solecz.), *odra* 'odra' (CПЗБ trock.), *pigúłka* 'pigulka' (CПЗБ ign.), *wódra* 'odra' (CПЗБ święc.), *żaŭtácłka* 'żółtaczką' (CПЗБ ign.), *zakażénie* 'zakażenie' (CПЗБ solecz.).

Kolejną i dość ciekawą grupę stanowią **liczebniki**. Niezależnie od badanego regionu, rozmówcy używają zazwyczaj polskich, a nie białoruskich odpowiedników, przy czym odnosi się to głównie do liczebników od 11 do 19, pozostałe zazwyczaj są już w gwarze białoruskiej:

dziewiancióra 'dziewięcioro' (CПЗБ solecz.), *dwanaście* 'dwanaście' (ign., orań.), *piatnaścia* 'piętnaście' (CПЗБ trock., solecz., wil.), *pietnaście* 'piętnaście' (orań.), *szesnaście* 'szesnaście' (orań.), *osiemnaście* 'osiemnaście' (orań.).

Ogromną grupę polonizmów stanowią wyrazy odnoszące się do **leksyki ogólnej**. Poniżej przytaczam tylko niewielką ich część:

acínak 'odcinek' (CПЗБ trock.), *apcinác* 'obcinać' (CПЗБ trock.), *adhadnúć* 'odgadnąć' (CПЗБ orań.), *anéhdyś* 'niedawno' (CПЗБ wil.), *báwić* 'bawić; opowiadać' (CПЗБ trock., święc.) *bukiét* 'bukiet kwiatów' (CПЗБ orań.), *ciénka* 'cienko' (CПЗБ orań.), *ciónglie* 'ciągle' (orań.), *czwártak* 'czwartek' (orań., święc.), *dobrze* 'dobrze' (święc.), *dúża* 'dużo, wiele' (orań.), *fajnie* 'fajnie' (święc.), *fájny* 'fajny' (orań., święc.), *ináčzej* 'inaczej' (orań.), *ježéli* 'jeżeli' (święc.), *ładnie* 'ładnie' (orań.), *miéjsce* 'miejsce' (orań.), *nígdy* 'nigdy' (święc.), *narzúcać* (święc.), *rok* 'rok' (orań., święc.), *szczęśliwie* 'szczęśliwie' (święc.), *tútaj* 'tutaj' (orań.), *téraz* 'teraz' (święc.), *týl'ko* 'tylko' (orań.), *wasóła* 'wesoło' (święc.), *wídzi* 'widzi – zwrot grzecznościowy w 2. os. lp.' (ign.), *wiek* 'wiek: o człowieku' (orań.), *wiél'ki* 'wielki' (orań.), *wiéncej* 'więcej' (orań.), *wiénkšy* 'wiekszy' (CПЗБ orań.), *zímny* 'zimny' (CПЗБ orań.), *życie* (orań.) i wiele in.

Podsumowanie

Zaprezentowanych powyżej 250 przykładów zapożyczeń stanowi tylko niewielką część polonizmów funkcjonujących w gwarach białoruskich na Litwie. Ich liczbę należy szacować co najmniej na 500. Tak dużej interferencji językowej (zarówno wielka liczba zapożyczeń polskich w miejscowych gwarach białoruskich, jak i białorutenizmów w polszczyźnie litewskiej) sprzyjało szereg czynników, jak kontakt miejscowej ludności ze sobą przez kilkadziesiąt lat oraz bliskość genetyczna odmiany mówionej na Litwie polszczyzny północnokresowej i gwar południowo-zachodniego dialektu języka białoruskiego. Duże wpływy języka polskiego zauważalne są szczególnie od połowy XIX wieku, jednak, niewątpliwie, największa polonizacja miała miejsce w okresie międzywojennym, kiedy ziemie te wchodziły w skład II Rzeczypospolitej (polska administracja, szkolnictwo i język urzędowy). Niewiele mniej wpływu przypada na lata Litewskiej SRR i dzisiaj (kiedy funkcjonuje nieprzerwanie polskie szkolnictwo).

Zakres wpływów polskich jest częściowo zróżnicowany od badanego regionu: tam gdzie polszczyzna występuje zwarcie i jest w powszechnym użyciu (rej. wileński i solecznicki) notujemy więcej polonizmów. W rej. ignalińskim, święciańskim i orańskim z kolei zauważalny jest duży wpływ języka litewskiego, który wypiera gwary słowiańskie. O wiele więcej polonizmów występuje również wśród ludności katolickiej (sfera *sacrum* jest bowiem w dużej mierze zdominowana przez polszczyznę). Należy jednak podkreślić, że w codziennym użyciu osób białoruskojęzycznych funkcjonuje zazwyczaj kilka leksemów określających dany desygnat. Zdecydowana większość analizowanych wyrazów to polonizmy, które zostały zaadaptowane przede wszystkim fonetycznie (akanie: *czwártak* 'czwartek', *kabiéta* 'kobieta'), z na-

danymi końcówkami (*płúcy* 'płuca'), białoruskim akcentem (*bacián* 'bocian', *pánszczy(z)na* 'pańszczyzna'), czy zmianą rodzaju rzeczownika (*parapéta* 'parapet', *szydélka* 'szydełko').

Użyte skróty:

ign. – rejon ignaliński

święc. – rejon święciański

wil. – rejon wileński

trock. – rejon trocki

solecz. – rejon solecznicki

orań. – rejon orański

ЦПЗБ – przykłady zaczerpnięte ze *Słownika*

białoruskich gwar północno-zachodniej Białorusi

Miroslaw Jankowiak

Lexical borrowings from Polish into Belarusian dialects of Lithuania

A b s t r a c t

The paper discusses lexical borrowings from Polish in Belarusian dialects of East and East-South Lithuania. The dialectological material has been collected from members of the oldest generation, living in villages (between the years 2009 and 2016) and selected from The Dictionary of the Belarusian Dialects of North-West Belarus. The borrowings refer to various aspects of life, e. g. nature, traditional farming, breeding, fishing, household matters and rural buildings, the Catholic church, the spheres of administration and education, vocabulary connected to Polish culture and landowners, medicine, family relationships and other areas.